

Кузьмін Сергій Аркадійович –
науковий співробітник Міжвідомчого НДЦ з
проблем боротьби з організованою
злочинністю при РНБО України,

Борисова Олександра Володимирівна –
консультант Міжвідомчого НДЦ з проблем
боротьби з організованою злочинністю при
РНБО України

Фільтраційна робота як особлива форма спеціальної правоохоронної діяльності

У статті розглянуто загальні аспекти організації та проведення правоохоронними органами України фільтраційної роботи з обмеженими контингентами осіб. Виділені основні завдання фільтраційних заходів та класифікації фільтраційних перевірок.

Як проголошено у статті 3 Конституції України, – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Вступивши на шлях демократичного розвитку, орієнтуючись на загальнолюдські цінності, Україна проголосила себе незалежною державою, а у своїй політиці прагне до вирішення усіх проблем шляхом політичних переговорів та інтеграції у світове співтовариство на принципах мирного співіснування.

Сучасна геополітична ситуація у світі розставляє нові акценти у діяльності правоохоронних органів, зокрема спецслужб усіх країн світу. На перший план виступає боротьба з тероризмом, нелегальною міграцією, торгівлею “живим” товаром, контрабандою зброї та наркотиків. Ці проблеми набувають глобального характеру і стають загальною справою всього цивілізованого людства. Україна, взявши курс на європейську інтеграцію, виявила свою солідарність у спільній справі боротьби з цими небезпечними явищами [1, с. 64]. Зокрема, тероризм загрожує безпеці людини на суші, на морі та в повітряному просторі, навіть під землею. Сучасний тероризм, перетворившись у систему професійно організованих структур, створює реальну загрозу безпеці людства [2, с. 25].

Українська держава ставить перед правоохоронними органами відповідальні завдання щодо протидії терористичній та іншій злочинній діяльності. До їх виконання особовий склад повинен бути готовим не тільки в мирний час, але й при виникненні надзвичайних ситуацій та в умовах дії правових режимів надзвичайного та воєнного станів.

Оскільки у вищенаведених умовах з'являються обмежені контингенти осіб, серед яких можуть знаходитись суб'єкти протиправної діяльності, виникає необхідність у ретельній перевірці цих контингентів осіб [1, с. 65]. Саме ця процедура має стати одним із найефективніших засобів протидії терористичній діяльності шляхом виявлення серед зазначених контингентів осіб, причетних до такої діяльності, при чому, як тих, що вже вчинили терористичні акти, так і тих, які планують їх вчинення або причетні до діяльності терористичних організацій.

Сам термін “фільтрація” походить від латинського “filtrum”, що означає “повість”.

Окремого закону, який би регламентував організацію фільтраційної роботи, станом на сьогодні не існує. Таким чином, фільтрація має проводитися у рамках здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідними правочинними суб'єктами і підпадає під поняття спеціальної правоохоронної діяльності, – тобто діяльності спеціально уповноважених органів державної влади (спеціальних служб, оперативних підрозділів). Процедура фільтрації полягає у здійсненні цими органами системи гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів з метою пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [3, с. 16].

Фільтраційна робота в обмежених контингентах, тобто у середовищі осіб, які перебувають на визначеній території або об'єкті, де виникла певна надзвичайна подія (зокрема, вчинено терористичний акт), чи перетинають межі такої території, має здійснюватись органами Служби безпеки України у взаємодії з органами внутрішніх справ, Державної прикордонної служби та Збройними Силами України. При цьому, державні органи та їх співробітники повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про її особисте життя. У виняткових випадках, з метою припинення та розкриття злочинів, окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та Законами України.

Важливою правовою основою для проведення фільтраційної роботи виступає Кримінальний кодекс України, який передбачає кримінально-правову відповідальність за вчинення протиправних дій [1, с. 65]. Це джерело права визначає перелік злочинів, учинення яких тягне за собою кримінальну відповідальність та санкції, що застосовуються до осіб, які ці злочини вчинили. Метою фільтраційної роботи є виявлення осіб або груп осіб, які вчинили або підозрюються у вчиненні злочинів, спрямованих проти громадської та національної безпеки України, життя та здоров'я особи, недоторканості державних кордонів, громадського порядку та моральності, безпеки людства та міжнародного правопорядку. При цьому ізоляція осіб виступає винятковим засобом для продуктивного забезпечення фільтраційної роботи [1, с. 65].

В загальному розумінні, фільтраційна робота (фільтрація) – це перевірка правоохоронними органами окремих осіб або певних обмежених контингентів осіб з метою виявлення і відбору серед них тих, хто становить інтерес для цих органів, відповідно до функцій і завдань, що покладаються на останні.

У свою чергу, правоохоронний орган – це державна установа, створена на підставі Закону України, уповноважена державою виконувати в установленому Конституцією та Законами України функції та завдання з охорони та підтримання правопорядку, в т.ч. припинення порушень права та відновлення порушеного права, забезпечення стану законності в державі, захисту Національної безпеки, виявлення, припинення та розслідування злочинів, виконання і забезпечення виконання судових рішень [3, с. 13].

Фільтраційна робота, як вже зазначалося вище, має проводитись у мирний час в умовах надзвичайної ситуації. До таких ситуацій належать вчинення терористичних актів, організація масового переправлення осіб через державний кордон України тощо. Такими особами можуть бути заручники під час проведення терористичного акту, нелегальні мігранти під час масового переходу через державний кордон України, особи, які опинилися за нез'ясованих обставин у районі проведення спеціальних (зокрема, контртерористичних) операцій.

У воєнний час фільтрації мають підлягати особи, які знаходилися в полоні у супротивника, що вийшли з оточення в одиночному порядку, проживали на окупованій території і тощо.

Цілком зрозуміло, що під час війни масштаби фільтраційної роботи значною мірою зростають у порівнянні з мирним часом. Так, під час бойових дій, перевірці можуть підлягати військовослужбовці та цивільні особи, які опинилися при невстановлених обставинах у місцях дислокації військ після втрати противником своїх позицій.

Необхідність перевірки цих контингентів осіб викликана тим, що у багатьох з них можуть бути відсутні документи, відповідно – необхідно встановити особу кожного (у тих, в кого документи у наявності, вони можуть бути чужими чи підробленими); серед осіб, які підлягають фільтрації, можуть знаходитись члени терористичних груп та організацій; особи, які перейшли на бік ворога під час збройного конфлікту або бойових дій; дезертири; завербовані іноземними спецслужбами та організаціями особи, які займаються збором розвідувальної інформації або здійсненням диверсій; кадрові співробітники іноземних спецслужб; іноземні військовослужбовці – диверсанти; особи які вчинили інші тяжкі та особливо тяжкі злочини; інші суб'єкти протиправної діяльності, які підлягають встановленню.

В таких випадках всі особи, які підлягають перевірці, повинні розміщуватись у спеціально створених для цього фільтраційних таборах або пунктах, де мають бути сформовані постійні чи тимчасові оперативні підрозділи, співробітники яких й здійснюють перевірку самостійно або опосередковано (через осіб, які співробітничать з оперативними підрозділами на засадах конфіденційності).

Фільтраційний пункт – це спеціально створена та інженерно обладнана споруда, яка встановлюється на найбільш вірогідних напрямках руху (переміщення) контингентів або іншому, зручному в оперативно-тактичному плані місці. Вона призначається для перевірки водночас невеликої кількості осіб на предмет виявлення можливих ознак протиправної діяльності та передбачає лише короткочасне утримання осіб.

Фільтраційний табір – спеціально обладнана інженерно-технічна споруда, що повинна містити комплекс засобів, необхідних для здійснення агентурно-оперативних, оперативно-технічних, режимних й адміністративних заходів. Метою створення фільтраційного табору є довгострокове тримання осіб, відносно яких є дані щодо їх можливої протиправної діяльності, яка підпадає під ознаки злочинів; при цьому мають бути забезпечені всі можливості належної оперативної розробки таких осіб.

Як було зазначено вище, фільтраційна перевірка примусово пов'язана з обмеженням конституційних прав та свобод особи та громадянина. Тому ці заходи мають проводитись правоохоронними органами з неухильним дотриманням вимог ст. 9 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” (Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності).

Виходячи з цього, основним завданням фільтраційної роботи буде виявлення осіб, які можуть бути причетними до протиправної діяльності, що підпадає під ознаки злочинної.

Слід зазначити, що проведення оперативно-розшукових, зокрема контррозвідувальних заходів, у фільтраційних пунктах і таборах належить до числа найбільш складних завдань правоохоронних органів, особливо в умовах воєнного та надзвичайного станів. Складність організації та здійснення зазначених заходів полягає в необхідності ретельної перевірки великого масиву людей (через використання оперативних сил та засобів), які проходять через фільтраційні пункти та табори, у створенні умов належного утримання цих осіб, у наданні необхідної

медичної допомоги. Крім цього виникають питання щодо строків утримання осіб, які підлягають перевірці. На оперативних співробітників покладаються також функції по попередженню паніки серед населення, виникнення заколоту, спроб втечі з місць утримання та інших дій, спрямованих на ускладнення виконання ними своїх повноважень.

Практика роботи радянських контррозвідувальних органів (СМЕРШ) у воєнні роки дозволяє виділити деякі найбільш загальні питання, з'ясування яких характерне для більшості випадків фільтрації:

1. Потрібно швидко і точно встановлювати особу, які проходить фільтрацію. Робити це необхідно у зв'язку з тим, що деякі з осіб, які підлягають перевірці, не мають при собі документів, що засвідчують особу. Ця обставина використовується певною частиною осіб, які перевіряються, для того, щоб видати себе за інших осіб. Причини подібної поведінки бувають різні, наприклад, виконання завдання іноземного розвідувального чи контррозвідувального органу, прагнення уникнути відповідальності за скоєний загальнокримінальний злочин. Тому, якщо буде встановлено, що особа, яка проходить перевірку, в ході фільтрації приховує свої дійсні біографічні дані, видає себе за іншу особу, слід ретельно з'ясувати, з якою метою вчинені такі дії.

2. Потрібно з'ясувати фактичні обставини, за яких особа, яка перевіряється, опинилася в конкретному місці в умовах надзвичайної ситуації.

3. Стосовно усіх осіб, які перевіряються, встановлюються фактичні обставини, пов'язані з їхнім перебуванням у вказаних вище місцях. Найбільш повне і точне їх встановлення дає змогу визначити, чи не був у цей період скоєний особою, яка перевіряється, певний злочин, а також факт її причетності до розвитку процесів надзвичайної ситуації соціально-політичного характеру.

4. Повинно бути з'ясоване питання про те, за яких фактичних обставин особа, яка перевіряється, опинилася у фільтраційному таборі (пункті). З'ясування цих обставин необхідне для того, щоб визначити, чи не за завданням розвідки або контррозвідки супротивника особа, яка перевіряється, опинилася у визначеному пункті.

У ході фільтрації можуть виникати випадки, коли необхідно перевірити всю біографію особи, які проходить перевірку. Однак основна увага при перевірці приділяється встановленню обставин, пов'язаних з фактами перебування в умовах надзвичайної ситуації, оскільки їхнє з'ясування дозволяє дати відповідь на запитання чи не скоєний особою, яка проходить фільтрацію, який-небудь злочин протягом конкретного проміжку часу, і чи причетна особа до розвитку процесів, що стали причиною проведення фільтраційної перевірки.

При цьому необхідно виділити такі особливості організації фільтраційної роботи:

1. Вона здійснюється у відношенні усього контингенту осіб, доставлених у фільтраційний пункт або табір. Це означає, що оперативні працівники повинні перевірити кожного, хто перебуває у пункті або таборі і з'ясувати, ким насправді вони є.

2. Фільтраційна робота на початкових стадіях проводиться відносно осіб, на яких немає не лише компрометуючих матеріалів, але часто і необхідного мінімуму установочних даних. Тому на початку перевірки оперативні працівники у рівній мірі повинні займатися кожною особою, яка підлягає фільтрації, хоча досвід та інтуїція можуть підказати, на кого з осіб, котрі перевіряються, варто звернути особливу увагу.

3. Фільтраційна робота здійснюється відносно осіб, розміщених у фільтраційний табір або пункт. Зрозуміло, що свобода затриманих осіб тимчасово

обмежена, проте з цього факту не випливає, що в ході їхньої перевірки можуть застосовуватися будь-які заходи кримінально-процесуального примусу. Тобто, фільтрація не є кримінально-процесуальною діяльністю, однак результати її можуть бути використані як приводи та підстави для порушення кримінальної справи.

Фільтраційну роботу слід розділяти на два основні етапи:

1. Встановлення кола осіб, які являють оперативний інтерес для правоохоронних органів, зокрема відокремлення з загальної маси (контингенту) осіб, які обізнані (знають, бачили, чули, брали участь), мають при собі чи на собі речі та предмети з ознаками, які можуть прямо чи опосередковано свідчити про їх причетність до події або ситуації, у зв'язку із якою проводиться фільтрація.

2. Безпосередня перевірка на причетність (пряму чи опосередковану) до події або ситуації, у зв'язку із якою проводиться фільтрація. Вона передбачає отримання та перевірку відомостей про: особу (установчі дані); причини, мотиви та обставини знаходження (перебування) її у конкретному місці; поведінку цієї особи в обстановці, що склалася; речі, предмети, які можуть опосередковано свідчити про можливу причетність особи до подій, що мали (чи можуть мати) місце.

Вищезазначене дозволяє виділити декілька класифікацій фільтраційних перевірок:

а) залежно від мети перевірки фільтрація може бути попередня і остаточна.

Попередня фільтрація здійснюється у тому разі, коли відсутні будь-які дані стосовно особи, яка перевіряється, – з метою встановлення (ідентифікації) особистості та отримання необхідних біографічних і установочних даних.

Остаточна фільтрація проводиться з метою встановлення можливої причетності особи до протиправної діяльності;

б) в залежності від часових умов, за яких проходить фільтраційна робота, перевірка може бути одноразовою та постійною.

Одноразова фільтраційна перевірка, як правило, пов'язана з певною подією (захоплення заручників у ході здійснення терористичного акту, проведення спеціально-військової операції із затримання озброєних злочинців тощо), носить тимчасовий характер і вичерпується одноразовим застосуванням. Для такої перевірки частіше використовуються фільтраційні пункти, що припиняють своє функціонування із завершенням перевірки.

Постійна фільтрація носить більш тривалий характер і розрахована на безперервний потік осіб, які підлягають перевірці в результаті проведення "зачисток" місцевості, спеціальних операцій з ліквідації озброєних бандформувань тощо. Такі перевірки, як правило, проводяться у спеціальних фільтраційних таборах, що функціонують безперервно неподалік від району проведення бойових дій. Як приклад можна навести фільтраційний табір Чорнокозово у Російській Федерації, що діє у зв'язку з воєнно-політичними обставинами подій в Республіці Ічкерія;

в) залежно від дії певного правового режиму: фільтраційна перевірка у мирний, воєнний час та особливий період, як правило пов'язана зі складною політичною та економічною ситуацією у країні. Тобто, в умовах дії у державі або окремих її місцевостях правових режимів надзвичайного та воєнного стану або за відсутності їхньої дії. Безумовно, що у воєнний час значно зростають масштаби фільтраційної роботи. Разом з тим, такі актуальні проблеми сьогодення, як боротьба з тероризмом та нелегальною міграцією, набувають особливої ваги у світі в цілому і Україні, зокрема, вимагають від правоохоронних органів постійної готовності до проведення фільтраційної роботи і у мирний час.

Узагальнюючи вищевикладене, доцільно зазначити, що фільтраційну роботу слід розглядати як особливу форму реалізації спеціальної правоохоронної діяльності. При цьому перед правоохоронними органами постають наступні основні завдання щодо ефективного проведення фільтраційної роботи:

- встановлення серед осіб (обмежених контингентів), які проходять фільтрацію, терористів, кадрових співробітників іноземних спецслужб та їх агентів, виявлення, припинення їх підривної діяльності;
- виявлення осіб, які вчинили інші злочини або займаються іншою протиправною діяльністю (зокрема, членів незаконних воєнізованих формувань, бандитських угруповань, екстремістських організацій тощо);
- добування інформації розвідувального характеру;
- добування інформації контррозвідувального характеру в інтересах забезпечення як національної безпеки України взагалі, так і забезпечення виконання функцій правоохоронних органів зокрема.

Список використаних джерел

1. Романюк Б.В. Фільтраційна робота як один із елементів реалізації правоохоронної функції Державної прикордонної служби України // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України: Всеукраїнська науково-практична конференція [Серія: Юридичні науки], (Хмельницький, 14 листопада 2008 року) / Державна прикордонна служба України, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький: НАДПСУ, 2008. – С. 64 – 65.
2. Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за терористичний акт: Дис. ... канд. юр. наук / Національна акад. СБ України, 2006. – 241 с.
3. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібник / О.Ф. Бантишев, С.А. Кузьмін, К.В. Колосова та ін.; Під заг. ред. Б.В. Романюка – К.: Вид. Паливода А.В., 2008. – 224 с.
4. Внутрішня безпека України та шляхи її забезпечення: Наук. видання. – К.: Міжвідомч. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю, 2005. – 164 с.

This article is devoted to the main aspects of organization and conducting the filtration work with the limited contingent of persons by the competent institutions of Ukraine. The main tasks of the filtration measures and the classification of the filtration check are determined.